

бу бароко, та й не тільки на неї: «Дивно, що останні видатні інтелектуали перед сторіччям темноти були заклопотані не рятуванням цивілізації, чи вигнанням варварів, чи усуненням зловживань державного правління, а проповідуванням переваг дівоцтва та ідеї прокляття нехрещених немовлят. Коли зважити, що саме ці турботи Церква передала новонаверненим варварам, то вже не дивуєшся, що наступна доба перевершила трохи не всі вже скінчені періоди жорстокістю й забобонами».

Зі сказаного, однак, зовсім не впливає, що філософія Августина, а тим більше Сенеки, є чимось далеким і малостосовним до нашого сьогодення. Поганин Сенека (бл. 4 до н.е. — 65 н.е.) застав ще імперський Рим у добу його розквіту чи, власне, на самому початку занепаду; християнин Августин (354-430) став свідком кінця імперії під натиском християнізованих (між іншим) варварів. Симптоматично, що Юрій Мушак переклав Августина у 1939 році, якраз перед вторгненням більшовиків і нацистів; не менш симптоматично, що Андрій Содомора заходився над Сенекою, коли імперія ще видавалась вічною і мало хто відчував її близький крах. Обидва переклади, однак, вийшли у цілком іншу добу, яка, можливо, є продовженням попередніх, а можливо, початком якоїсь цілком нової й незнаної. Навряд чи ми знайдемо в цих книгах відповіді на всі наші питання, але ми, безумовно, значно краще їх самі для себе усвідомимо.

Приблизно так, як зробив це вже згадуваний Т.С.Еліот 70 років тому по прочитанні Сенеки: «Людина не буде єднатися з Всесвітом, якщо має змогу приєднатися до чогось іншого; людям, які могли взяти участь у громадському житті квітнучого грецького міста-держави, було до чого приєднуватися, — так само і християнам. Стоїцизм — це притулок для індивіда в байдужому чи ворожому світі, занадто великому для нього; це незмінне підґрунтя для різного роду самопідбальорювань».

Хто зна, може, саме таких самопідбальорювань нам сьогодні й не вистачає?

М.Р.

Вадим Скуратівський. Історія і культура. — Київ: Українсько-американське бюро захисту прав людини. — 1996. — 298 с.

Попри свій чималий, як на нинішні безпаперові часи, 300-сторінковий обсяг, ця по-"нарбутівськи" ошатно оформлена книга охоплює лише незначну частину всього, що написав, зімпровізував та виголосив на різноманітних інтелігентських збіговиськах

відомий кінокритик, літературознавець і культуролог, незаперечний авторитет одних і злий геній інших інтелектуальних середовищ. Схоже, цілком програмно книга відкривається скандальною статтею 1978 року "Шевченко в контексті світової літератури", яка була чи не єдиним відступом професійного "зарубіжника", дипломованого романо-германіста в українську тематику. Відступом, як з'ясувалося, нещасливим: писати про українських класиків на тому самому рівні, що й про класиків зарубіжних, було річчю неприпустимою. Отож самозваному "шевченкознавцю" пояснили це досить швидко — і не лише пояснили, а й зробили усе можливе, щоб він у "несвою справу" більше не пхався.

Майже на ціле десятиліття Вадим Скуратівський опинився не лише поза українською літературою, а й поза самим україномовним дискурсом. Важко сказати, чи до цього причинилася політична поліція й "землячки"-шевченкознавці та інші "-знавці", а якою — переважно російські культурні орієнтації самого автора, але фактом є те, що у першій половині 80-х років В. Скуратівський друкується виключно у московських виданнях — від "Литературной учебы" до "Литературного обозрения", і пише там, зрозуміло, не про Шевченка (для цього були значно надійніші автори), а про Толстого, Пушкіна, Грибоєдова.

Характерно, між іншим, що й повернення В. Скуратівського в українську періодику часів ранньої перестройки відбулося на тому ж таки "нейтральному", ідеологічно безпечному чи принаймні безпечнішому ґрунті російської літератури. Спершу з'явилася невелика ювілейна стаття про Чехова у "Дніпрі" (1985), згодом — більша, але теж ювілейна, себто підкреслено "оказіональна" стаття про Пушкіна у "Всесвіті" (1987). Система давала недвозначно зрозуміти своїм підданам, що є певні сфери, в яких вона, система, готова бути ліберальнішою й толерантнішою, але є також сфери, де ні про яку ідеологічну поблажливість не може бути й мови.

Це послання Системи є очевидним для кожного, хто зіставить загалом безневинний ідеологічний зміст "Шевченка в контексті світової літератури" з брутальною реакцією Системи на цей зміст та його автора. З методологічного погляду, стаття Скуратівського про Шевченка не повинна б образити найправовірніше марксистське вухо хоча б тому, що від початку і до кінця є марксистською — приблизно в тому розумінні, в якому марксистським є "Мімесис" Еріха Авербаха чи, скажімо, "історизм" авторового улюбленця Антоніо Грамші. Тут, як і в більшості інших статей В. Скуратівського, соціологічний аналіз виразно переважає над естетичним, історія бачиться переважно як соціальний поступ і класова боротьба, а послідовна антибуржуазність артикулюється

через цілком прийнятну для панівного соцреалізму антибуржуазну риторіку.

І хоча уважний читач помітить, що авторська антибуржуазність є радше інтелігентською, ніж "пролетарською", радше "естетичною", ніж соціальною, і що історія є для дослідника не лише класовою боротьбою, а й — передусім — накопиченням людського, гуманістичного потенціалу, а соціологічний аналіз під його пером не є вульгарним, скоріш навпаки — витонченим і проникливим, усе ж головним "недоліком" статті В. Скуратівського про Шевченка в очах Системи було не це, а — сама її інтонація, сам її рівень, сама, зрештою, постановка проблеми, заявлена в назві статті — "Шевченко в контексті світової літератури". Свідомо чи несвідомо Вадим Скуратівський переступив неписану заповідь, за якою ніщо українське не могло й не повинно було розглядатися у світовому контексті хоча б тому, що колоніальні культури належать імперії, а не світові, й саме імперія визначає, в якому контексті їх розглядати і чи розглядати їх взагалі.

В. Скуратівський согрешив не так проти соцреалізму, як проти імперіалізму, — а такого гріха "соцреалістична" імперія не прощала. Вона ладна була крізь пальці дивитися на порушення соцреалістичних заповідей, або й пряме ними нехтування у творах Булгакова й Пастернака, Лотмана й Трифонова, Любимова і Тарковського, але вона не допускала анінайменших виявів антиколоніальності з боку своїх підданих. В. Скуратівський мав повне право писати про Пушкіна і Толстого у світовому контексті (і невдовзі така можливість була йому великодушно надана), але про Шевченка можна було писати фактично лише в трьох аспектах:

- (а) як про міфічного співця українсько-російської дружби й доленосного "возз'єднання" України з Росією;
- (б) як про борця з кріпосницько-поміщицьким гнітом та провісника майбутнього комуністичного устрою;
- (в) як про сумлінного виученика "російських революційних демократів".

Усе інше було від лукавого — хоч би в яку марксистську фразеологію загортав свої одкровення крамольний автор.

До української тематики Вадим Скуратівський повернувся щойно наприкінці 80-х, і саме ці статті склали більшу половину рецензованої тут 300-сторінкової книги. Меншу половину становить тематика власне російська — хоч провести чітку межу обома масивами творчості В. Скуратівського доволі важко: українські алюзії раз у раз виринають у його "російських" студіях, а в україністичних працях майже скрізь присутній "загальноімперський" контекст, до якого Україна і досі прив'язана

і з якого, правдоподібно, не скоро ще вирветься. Деякі статті, зрештою, безпосередньо апелюють до обох контекстів — як, скажімо, блискучий публіцистичний виступ "Україна і Росія: в тіні імперії чи інтелектуальне партнерство?" або, з іншого боку, сюжетно заплутана й жанрово невизначена, а все ж місцями цікава стаття "Из истории одного "несуществующего" государства", чи переважно "загальноімперський" "Київ крізь віки".

Історико-культурна взаємодія або й просто співіснування колонії й метрополії є, схоже, головним організуючим принципом, за яким компонувалася дана книга. Саме з цієї причини, здається, за її межами лишився величезний "західноєвропейський" доробок автора і, що справді прикро, не потрапила така справді важлива у будь-якому україністичному контексті стаття, як "Україна — via Европа" (див. "Сучасність", 1992, № 6). А все ж упорядник книги Мирон Петровський, скромно захований за ім'ям "редактора", заслуговує вдячних слів хоч би за те, що зібрав докупи статті, розпорошені в різних виданнях, і опублікував рукопис під досить несподіваною видавничою шапкою "Українсько-американського бюро захисту прав людини". Честь і слава за це упорядникові й вищезгаданому бюро.

Втім, упорядник заслуговує дяки не лише за цю суто технічну працю, а й за свідомо постколоніальний підхід до побудови книги — підхід, який, безумовно, є сутнісним для всієї творчості В. Скуратівського і без якого навряд чи можлива нова українська історіософія та культурологія. Цей підхід є не просто альтернативою до панівного імперського чи опозиційного антиколоніального дискурсу, а — своєрідним поєднанням-синтезом обох поглядів, обох підходів. Ідеться, зрозуміло, не про їхнє соціологічне, досить сумнівне з морального боку, вирівнювання, а саме про їхнє історіософське й культурологічне визнання як складових і (volens-nolens) невід'ємних частин національної історії і культури.

З цього погляду, до української історії і культури належить не лише антиколоніальна творчість Шевченка, а й трагічне колоніальне явище Гоголя, і навіть цілком маргінальне, а все ж важливе (хоч би для глибшого розуміння того ж таки Гоголя) "Путешествие в Малороссию" якого-небудь князя Шалікова. І так само в масі свідчень про українську революцію не повинно нехтуватися не лише суб'єктивними опініями комуніста М. Хвильового чи соціал-демократа В. Винниченка, а й не менш суб'єктивними поглядами російського консерватора М. Булгакова чи єврейського анархіста Е. Багрицького. Для неупередженого дослідника всі ці свідки — мовби одне, але багатофасетне око, що дивиться на події. "Чого немає в одному художницькому кришталікові, — стверджує автор — те з надміром відбилось у другому, в третьому".

Вся історія для В. Скуратівського — це, по суті, Текст, який потребує розшифрування. І події та постаті в ньому — це лише знаки, які суб'єктивно можуть бути добрими і поганими, але об'єктивно є лише більш або менш значущими.

Такий позапартійний, позафракційний підхід робить книгу В. Скуратівського однаково цікавою й ідеологічно прийнятною для всякого інтелігента — хоч російського, хоч українського, хоч "так званого" російськомовного, з "недоросійською" й "недоукраїнською" ідентичністю. А проте ця сама позапартійність, універсальність, намагання стати "над поєдинком" і глянути холодним оком на розпечену історичну речовину як на таку собі систему знаків з певною семантикою й синтаксисом неминуче викличе спротив у всякого націоналіста й "антикосмополіта" — хоч українського, хоч російського. Найзапекліші познаходять тут навіть вияви українофобії чи, навпаки, антиросійськості, продемонструвавши при тому вражаючу подібність мислення — що на сторінках «Вечірнього Києва», що на сторінках якого-небудь «Зоила» чи «Киевских ведомостей».

Але є, мабуть, ще одна категорія читачів, яка лишиться невдоволеною від книги В. Скуратівського, і то зовсім не з ідеологічних, а, сказати б, з академічних причин. "Історія і культура" не є науковою монографією, попри величезний обсяг використаного в ній матеріалу, попри колосальну ерудицію автора і неймовірну кількість проникливих спостережень, дотепних гіпотез і блискучих висновків. Вадим Скуратівський, схоже, не любить наукового апарату — приміток, цитат, бібліографії, чіткого плану; його метод есеїстичний, а отже приблизний, а отже вразливий. Автор надто захоплюється об'єктами своїх розповідей і нерідко впадає в невиправдану екзальтацію, як, скажімо, у нарисі "Лев Толстой", де натхненна риторика виявляється не в міру апологетичною й самозабутньою. Ретельне виписування контексту нерідко відсовує на другий або й на третій план аналіз Тексту, перетворюючись на самодостатнє демонстрування справді вражаючої авторської ерудиції.

Можна не сумніватися, що десятки академічних Сальєрі, котрі роками висиджують бодай одну свіжу думку для своїх дисертацій, з великою неприхильністю поставляться до ексцентричного Моцарта, котрий з легкістю надзвичайною розсипає перли "дисертабельних" гіпотез і спостережень ледь не на кожній сторінці своїх публіцистичних "есеїв". Вони, зрозуміло, не пробачать йому ані повторів, часом дослівних, що нерідко з'являються в різних його статтях, ані недбалості посилянь, у яких конкретні імена й назви замінюються евфемізмами на кшталт "один великий географ" чи "один з героїв Томаса Манна", ані, тим більше, надміру суперлятивів із префіксом "най-" та сумнівного смаку

апеляцій до "всіх куточків планети" та "всіх обріїв європейської культури". Вони цілком справедливо обізвуть книгу "Історія і культура" культуртрегерством — і ми не станемо сперечатися з цим необразливим, зрештою, визначенням; ми лише доповнимо його побажанням, щоб і наша академічна наука, не зрікаючись, зрозуміло, своєї академічності і не впадаючи в етнокультурну амбівалентність, досягла водночас подібного рівня евристичного мислення, подібного рівня освіченості, інтелектуальної багатогранності і — свободи.

Микола Рябчук

Orest Subtelny. *Ukraine. A History*. 2nd ed. — University of Toronto Press. — 1995.

Орест Субтельний. Україна: історія. 5-те вид. Переклад з англійської Ю. Шевчука. — К.: Либідь. — 1996.

Орест Субтельный. Украина: история. Перевод с английского В. Звизняцковского и Г. Касьянова. — К.: Либідь. — 1994.

Ю. Зайцев (керівник авторського колективу). Історія України. — Львів: Світ. — 1996.

Попри цілком очевидний занепад українського книговидання, а ще більше — книготоргівлі, свідками чого ми стали за останні п'ять років, принаймні один жанр залишається досить стійким перед ударами справді дикого, не так капіталістичного, як радше колоніального, ринку. Ідеться про жанр історичної прози — белетристичної, науково-популярної, наукової. По-своєму це цікавий феномен, який відбиває потребу новопосталої «неісторичної» нації в самоусвідомленні, в окресленні часових і просторових координат свого існування.

Історія України, як відомо, тривалий час була предметом не тільки маловідомим, а й малодоступним; за надмірний інтерес до цієї теми можна легко було поплатитися вигнанням з вузу, з праці і навіть ув'язненням. Перевидання заборонених праць Грушевського, Костомарова, Антоновича, Полонської-Василенко, Єфименко, Дорошенка і багатьох інших «буржуазно-націо-налістичних фальсифікаторів» до певної міри заповнило інформаційний вакуум, створений «єдино правильною» історіографією «Короткого курсу ВКП(б)» та «Тез до 300-ліття возз'єднання України з Росією».

А проте всі ці книги запізнилися щонайменше на півстоліття — і то не лише хронологічно, а й методологічно. Закономірно, що